

Gymnázium Jana Keplera

Lucie Jakobová, Kateřina Doksanská

Transport smrti v Roztokách

Krutost i solidarita na konci války

Eustory

„Místo, osobnost či událost, které utvářely historii“

2019

Poděkování

Děkujeme panu profesoru Mgr. Miroslavu Peškovi za konzultace a užitečné připomínky. Zároveň moc děkujeme paní Bc. Martině Hůlkové z archivu Středočeského muzea v Roztokách za zpřístupnění archivních pramenů a ochotnou pomoc.

Prohlášení

Prohlašujeme, že jsme téma zpracovaly samostatně a všechny použité zdroje a prameny jsme řádně uvedly.

V Roztokách dne 30.5.2019

Lucie Jakobová a Kateřina Doksanská

OBSAH

ÚVOD	4
1. ROZTOKY	6
2. TRANSPORTY SMRTI	7
3. LITOMĚŘICKÝ TRANSPORT SMRTI	9
3.1 Koncentrační tábor Litoměřice	9
3.2 Cesta transportu do Roztok	12
3.3 Zastávka v Roztokách	13
3.4 Z Roztok k osvobození	19
3.5 Připomínky událostí	20
ZÁVĚR	24
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	25
SEZNAM VYOBRAZENÍ	31
SEZNAM ARCHIVNÍCH PRAMENŮ	32
Archiv střeďočekského muzea v Roztokách u Prahy	32
SEZNAM LITERATURY	32
SEZNAM OSTATNÍCH ZDROJŮ	33
Diplomové práce	33
Články	33
Internetové zdroje	33

Úvod

Téma „Místo, osobnost či událost, které utvářely historii“ přímo vybízí k pátrání po méně známé historii, která ale není o nic méně významná, zato třeba bližší nám, autorům. Proto jsme se rozhodly vybrat si téma tak blízké, jak jen to jde, město, které je domovem jedné z nás. Cílem této práce je ukázat moment, kdy Roztoky utvářely moderní historii.

Zaměříme se na období konce druhé světové války, kdy české území křižovaly pochody smrti a transporty z koncentračních táborů. Roztoky se do dějin zapsaly nevídanou vlnou solidarity a pomoci ze strany civilních obyvatel, která provázela příjezd takzvaného transportu smrti na roztocké nádraží.

Nejprve ale město představíme a uvedeme historický kontext hektických transportů na konci války. Ještě než přejdeme k cestě transportu, který později dorazí do Roztok, zaměříme se na události, jež mu předcházely v Litoměřicích a místní pobočce koncentračního tábora Flossenbürg. Stejně tak se budeme věnovat i dalšímu osudu vězňů. Nakonec rozebereme, jak historie interpretovala události z dubna 1945 a jak ty dodnes utváří historii.

Nenašly jsme moc literárních pramenů, které by se věnovaly našemu tématu, a tak jsme s z literatury musely vystačit se dvěma kapitolami v knize Jiřího Padevěta *Krvavé finále: jaro 1945 v českých zemích*,¹ které na pouhých pár stránkách obsahují mnoho čísel a faktů. K napsání kapitoly o transportech z koncentračních táborů nám napomohla kniha *Pochody a transporty smrti*² stejného autora. Nakonec kniha Marie Trhlínové *Tábor smrti pod Radobylem*³ byla užitečná při psaní podkapitoly o litoměřickém koncentračním táboře. Dále jsme pátraly v odborných článcích historičky Pavly Plaché, která se i s manželem Jiřím Plachým tématu hodně věnuje, diplomových pracích, starých článcích roztockého měsíčníku *Odras*, na stránkách institucí zainteresovaných v tématu, a především v archivních materiálech ve Středočeském muzeu v Roztokách, které se nachází hned vedle dějiště událostí, jimž se přednostně chceme věnovat. Archiv Středočeského muzea obsahuje tři kartony materiálů souvisejících s událostmi na jaře 1945. Jedná se o oficiální zprávy pamětníků, vzpomínky k výročí, korespondenci, seznamy ošetřených a mnoho dalšího. Užitečným zdrojem inspirace byl také dokument *Vlak smrti (Todeszug in die Freiheit)* z roku 2018 Andrey Mocellinové a Thomase Muggenthalera.

¹ PADEVĚT, Jiří. *Krvavé finále: jaro 1945 v českých zemích*. Vydání první. Praha: Academia, 2015.

² PADEVĚT, Jiří. *Pochody a transporty smrti*. Praha 1: Středisko společných činností AV ČR, v.v.i., 2015. Nakladatelství Academia, odpovědná redaktorka KRÁLOVCOVÁ Petra.

³ TRHLÍNOVÁ, Marie. *Tábor smrti pod Radobylem: Litoměřice – podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor*. Praha: Naše vojsko, 1975.

V této práci chceme shrnout všechny známé informace o cestě transportu smrti z Litoměřic do Velešína, přiblížit osud vězňů a vyzdvihnout činy několika konkrétních aktérů událostí v Roztokách stejně jako pomoc celé komunity. Naším cílem je také vysvětlit důležitost spojení minulosti se současností, které nejen občané Roztok stále udržují. K tomuto účelu doplníme text převážně vlastními fotografiemi, které zachycují obyčejná místa s neobyčejnou historií.

1. Roztoky

Roztoky, pro upřesnění často zvané Roztoky u Prahy, zažívají v posledních letech výrazný růst díky trendu stěhování se z měst do suburbí, přesto se se svými necelými devíti tisíci obyvateli řadí mezi malá města. V porovnání se sousední Prahou vypadají docela bezvýznamně, ale nebylo tomu tak vždy. Na levém břehu Vltavy, vysoko nad řekou na území bývalé samostatné obce Žalov stojí Levý Hradec.

Na Levém Hradci stávalo v období raného středověku nejvýznamnější hradiště u nás. S největší pravděpodobností vzniklo někdy v polovině 9. století a zmiňuje se o něm i Kosmova kronika. Nejstarším doloženým údajem je stavba kostela sv. Klimenta, prvního křesťanského kostela na území Čech, který založil kníže Bořivoje po svém křtu na Moravě. Nejčastěji se uvádí, že Bořivoj byl pokřtěn roku 883, stavba kostela tedy probíhala pravděpodobně mezi lety 882 a 884. Ani po přesunu ústředního sídla Přemyslovců na Pražský hrad neztratilo hradiště na ostrožně vytvořené Žalovským potokem zcela na významu. Právě zde se 19. února 982 uskutečnilo zvolení Vojtěcha z rodu Slavníkovců druhým pražským biskupem. Poté dějiny na Roztoky trochu zapomněly a dějištěm velkých událostí se stala Praha. Přesto si Levý Hradec uchovával význam jako národní kulturní památka.

Do dnešního dne se zachovaly pouze základy původní rotundy, které jsou zčásti viditelné ve sklepení pod podlahou současného barokního kostela ze 17. století. Ke kostelu přiléhá hřbitov založený už v 11. století. A právě zde najdeme památku na to, jak Roztoky utvářely historii o několik set let později. V dubnu roku 1945 na nádraží u řeky zastavil vlak převážející vězně z koncentračních táborů na sever od hranic Protektorátu, dnes známý jako litoměřický transport smrti.⁴

⁴ Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, *Koncentrační tábor Flossenbürg 1938-1945: Vybrané texty a fotografie z výstavy věnované historii tábora*, str. 66

2. Transporty smrti

Koncem války se transporty a pochody smrti, z nichž mnohé vedly i přes naše území, staly způsobem, jakým se nacisté, už tušící blížící se prohru, pokoušeli nejen evakuovat, nýbrž nakonec i zahladit stopy po hrůzách koncentračních táborů. První transporty přes naše území proběhly už na podzim roku 1944, šlo o evakuaci koncentračního tábora Auschwitz (Osvětim) směrem do Dachau a Mauthausenu. Ačkoliv primárním cílem těchto transportů byla ještě skutečně evakuace, vyžádaly si oběti; vězni byli v teplotách mnohdy pod bodem mrazu převáženi v otevřených dobytčácích a bez řádného ošacení.

V lednu 1945 Heinrich Himmler vydává rozkaz, podle kterého se do rukou osvoboditelů nesmí dostat ani jediný živý vězeň⁵. Předání koncentračních táborů se nekoná; místo toho dochází k jejich likvidaci a evakuaci vězňů, původně pravděpodobně též s úmyslem přepravit je do táborů v Německu a Rakousku, a to přes nacisty stále okupované Československo. Situace na frontě se ale rychle měnila, spojenecká vojska osvobozovala stále větší území a právě tehdy, během jara 1945, jen týdny před oficiálním ukončením války, se očekávaným důsledkem mnohých transportů stalo zahlazení důkazů o konečném řešení.

Velká část transportů a pochodů smrti vedoucích přes naše území mířila z koncentračního tábora Flossenbürg; pobočku měl i přímo v Čechách, u Litoměřic. Záznamy o vězních nejsou příliš přesné, ale předpokládá se, že jen od začátku dubna 1945 z tábora odešlo až kolem 40 000⁶ vězňů. Z Litoměřic velká část transportů mířila do nedalekého Terezína.

Jak ale spojenecká vojska a Rudá armáda postupovala skrz území Československa, trasy pochodů se operativně měnily, transporty se měnily v pochody nebo se různě spojovaly a znovu rozdělovaly. V případě pochodů němečtí vůdci volili stále méně používané cesty a postranní silnice, a mnohdy se vzdali snahy dojít do cíle a jen kroužili po zbytcích okupovaného území. Počasí nebylo nejvlídnější a transporty se potýkaly s nedostatkem jídla i vody, který se němečtí vůdci nesnažili nijak řešit. Vězni museli bez minimálních přidělů pokračovat v cestě, buď pěšky nebo v přeplněných otevřených vagónech, a byli zabíjeni za zpomalení nebo vybočení z řady. Podél tras, kterými tyto průvody prošly, dodnes nacházíme hromadné hroby.

⁵ PADEVĚT, Jiří. *Pochody a transporty smrti*. Praha 1: Středisko společných činností AV ČR, v.v.i., 2015. Nakladatelství Academia, odpovědná redaktorka KRÁLOVCOVÁ Petra.

⁶ BURSÍKOVÁ Barbora, Bc. *Konec války, Litoměřice v roce 1945: diplomová práce*. Praha: Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta (KTF), 2017. 116 stran. Vedoucí diplomové práce PhDr. Zdeněk Beneš, CSc. Dostupné z: <<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/180779/>>

Cestu transportů postupně komplikovala situace na železnici, která se stávala terčem bombardování spojeneckých letounů. Jejich cesta se ale stala předzvěstí konce války pro obyvatelstvo a spustila vlnu spontánních demonstrací a pomoci obyvatel vězňům. Transporty pod různými záminkami zdržovali i samotní železničáři. Právě tehdy se plně projevila česká solidarita, fakt, že ani léta války nevyvolala celkovou otupělost a v lidé v sobě ještě našli vůli pomáhat.

3. Litoměřický transport smrti

Když americká armáda 23. dubna 1945 osvobodila takzvaný kmenový tábor Flossenbürg v Horní Falci, jeho funkce musela přejít na poboční tábor v Litoměřicích, který byl pobočkou nejen Flossenbürgu, ale i dalších táborů v říši směrem na Prahu. Armády Spojenců a Sovětského svazu ale rychle postupovaly, a tak přesun vězňů z koncentračních táborů rychle pokračoval. Už od 20. dubna byl na nádraží v Lovosicích sestavován transport a 28. dubna vyjela vlaková souprava převážející vězně z koncentračního tábora v Litoměřicích a Terezíně.⁷ Namířeno měla podle historičky Pavly Plaché pravděpodobně buď do rakouského Mauthausenu nebo do Dachau. K druhé možnosti se přiklání i Jiří Padevět.⁸ Sovětská armáda se soustředila na Berlín a americká armáda se zastavila v západních Čechách, koridor na jih přes Prahu tedy zůstal jako poslední volný. Vlaková souprava nesoucí číslo 94-803 se skládala ze 77 vagónů a převážela přes území Protektorátu na 4000 vězňů nacistického režimu. Ti všichni byli zuboženi těžkou prací a hroznými podmínkami, jaké panovaly v koncentračních táborech obzvláště na konci války.

3.1 Koncentrační tábor Litoměřice

Litoměřice je město v severních Čechách na okraji Polabské nížiny, ale až do konce druhé světové války byla většina jeho obyvatel německé národnosti. Proto také po podepsání Mnichovské dohody na konci září 1938 Litoměřice nespádaly pod Česko-Slovenskou republiku a později pod Protektorát Čechy a Morava, ale jakožto součást Sudet byly připojeny k nacistickému Německu.

Situace ve městě se během války rapidně zhoršovala. Chyběla pracovní síla a z Německa přicházelo stále více uprchlíků z bombardovaných oblastí. Válka se přibližovala a její realita výrazně zasáhla občany v roce 1944, kdy bylo kvůli problémům se zásobováním a v hospodářství vyhlášeno totální válečné nasazení. Už v roce 1943 se začalo se stavbou zákopů poblíž města a po částečném přestěhování dvou říšských ministerstev do Litoměřic i

Obr. č. mapa dnešní České republiky s vyznačenými hranicemi tehdejšího Protektorátu Čechy a Morava – červená čára znázorňuje trasu transportu smrti

s intenzivní stavbou městského opevnění. Protinacistický odboj tvořený zbylým českým

⁷ mapa trasy viz Obrazová příloha, Obr. č. 2

⁸ PADEVĚT, Jiří. *Krvavé finále: jaro 1945 v českých zemích*. Vydání první. Praha: Academia, 2015, str. 108

obyvatelstvem, který se zformoval už na začátku války, nabýval na síle a na svou stranu získal i některé Němce.

V roce 1944 už bylo bombardování německých továren Spojenci natolik běžnou praxí, že nacisté hledali způsoby, jak výrobu zbraní a dalšího válečného materiálu bezpečně ukrýt. Jedním z takových projektů byla i výstavba podzemní továrny Richard. Ideálním místem pro stavbu podzemního komplexu byl shledán vápencový důl u Litoměřic. O zahájení výstavby bylo rozhodnuto 18.3.1944 ministerským výnosem. Z důvodu ubytování vězňů pracujících na stavbě propojených komplexů Richard I., Richard II. a Richard III. o celkové rozloze přes 30 km² byl zřízen malý koncentrační tábor jako pobočka kmenového Flossenbürgu. Přestože byl v porovnání s jinými tábory v Říši malý, do roku 1945 prošlo jeho zdmi odhadem 18000 vězňů, šlo o největší pracovní nacistický koncentrační tábor na území dnešní České republiky. Nacházel se v severní části obce, kde dnes stojí už jen krematorium, což je jediná dochovaná budova. K ubytování vězňů byl využíván objekt bývalých kasáren, kde mohly být ubytovány tisíce vězňů.

V březnu 1945 dorazil první transport s 501 vězni z koncentračního tábora Dachau v jižním Německu. Ti měli za úkol pracovat na stavbě nového tábora v Litoměřicích, ale protože zatím nebylo, kam je ubytovat, byli umístěni do blízkého Terezína, konkrétně do Malé pevnosti. Také terezínští vězni se na stavbě tábora i podzemní továrny podíleli. Na místo docházeli přibližně 7 km pěšky, později byli někdy převáženi nákladními auty. V květnu přijeli transportem z Gross Rosenu⁹ první vězni, kteří byli ubytováni přímo v nově zřízeném táboře. Bylo jich přes 1200. V pozdější době měl tábor kapacitu až 4000 vězňů, ale zvláště s přibližujícím se koncem války byl neustále přeplněn. Zatímco na začátku jeho existence byl přiděl jídla bochník chleba na 8 osob, což je s trochou polévky a náhražkové kávy vzhledem k pracovnímu vytížení obvykle 12 hodin denně nepříjemně málo, v dubnu 1945 to bylo už jen stejné množství na 24 osob. Kromě chudé stravy v nedostatečném množství trpěli vězni i nedostatkem pracovního oblečení a příkrývek. Jako většině ostatních koncentračních táborů se ani Litoměřicím nevyhnuly epidemie nakažlivých nemocí, jako je úplavice a tyfus. Židovští vězni na tom byli ve všech ohledech nejhůř, protože dostávali horší stravu a byli často šikanováni dozorci z řady SS. Narozdíl od ostatních vězňů nemohli ani dostávat balíčky a dopisy od rodin, které mohly být alespoň malou útěchou v prožívaném utrpení. Kromě práce na stavbě podzemní továrny pracovali všichni i v táboře a někteří byli posíláni i do okolních

⁹ Gross Rosen byl koncentrační tábor v Dolním Slezsku. Dolní Slezsko patřilo během druhé světové války Německu, v roce 1945 bylo přiděleno Polsku Postupimskou dohodou.

obcí. Například vyučení dělníci pracovali v podzemí litoměřického zámku na výrobě leteckých vrtulí. O podzemní výrobně místní obyvatelé netušili, protože ve zbytku zámku se vyráběly marmelády kvůli utajení. Nejtěžší práce v podzemí obvykle připadala na nové a nezkušené vězně, kteří ještě nevěděli, jak jí uniknout, a na některé starší vězně, kteří vyhledávali podzemí dobrovolně, aby se vyhnuli šikaně členů SS, kteří zůstávali na povrchu.

Úkolem pracovních komand v podzemí bylo vyklízet vápencové doly, razit nové chodby a zvětšovat staré, případně také rozšiřovat výrobní prostory. Náradí byl vždy nedostatek, a tak museli vězni často pracovat holýma rukama. Kvůli nestabilitě vápencových vrstev docházelo často k zřícení chodeb a pracující mohli být v každém okamžiku zavaleni. Práci v nedostatečném osvětlení a špatně dýchatelném vzduchu tedy ještě zhoršoval neustálý strach.

Výrobní haly, kde byly umístěny stroje na výrobu součástek, musely být vyztuženy betonem, protože výrobní zařízení měla na rozdíl od lidských životů v době války nedozírnou cenu. Ze tří plánovaných částí komplexu Richard byl do konce války zprovozněn jen jeden, Richard I. Zde se vyráběly součástky pro motory do tanků a ponorek. Zbytek plánů zůstal jen na papíře, ale v monstrózním komplexu mělo pracovat až 12000 dělníků. Ani civilní dělníci převážně netušili, na čem pracují a neznali z komplexu často vůbec nic kromě svého pracoviště. Šlo o jeden z mistrně utajených projektů nacistického režimu. Dnes se malé části komplexu využívají ke skladování mírně a středně radioaktivního odpadu z lékařských zařízení a vědeckých pracovišť.

Litoměřický tábor je jediný svého druhu v Evropě, který byl rozpuštěn samotnými vězniteli. Došlo k tomu 5. května 1945.

Jelikož tábor byl zřízen jako zdroj pracovní síly pro továrnu Richard a měl jen omezenou kapacitu, slabí a nemocní vězni byli už v roce 1944 posíláni transporty do vyhlazovacích táborů, aby uvolnili místo. S blížícím se koncem války přibývalo transportů a pochodů smrti z táborů na severu, které směřovaly do Litoměřic. Místní tábor už byl ale přelidněný, a tak nově příchozí přespávali venku nebo ve štolách. Dál pokračovali převážně do nedalekého Terezína.

Samotnému konci tábora předcházely děsivé zvěsti o plánech nacistů na vyvraždění všech vězňů podle rozkazů z Berlína, od nahnání vězněných do komplexu Richard a jeho následném odstřelení po usmrcení plynem stejně tak v podzemní továrně. Nakonec bylo rozhodnuto vězně evakuovat a na cestu mělo být vypraveno několik transportů, ale ne všem se podařilo odjet. Úspěšný byl například transport vězňů židovského původu do Terezína. Koncem dubna mělo být evakuováno co nejvíce lidí, a tak byli postupně sváženi na nádraží do Lovosic. Čekali ve vagonech na slepé koleji, aby se mohli připojit k velkému transportu z dalších

německých táborů, například Buchenwaldu a jeho poboček, Ravensbrücku a Mittweidy, ženského pobočného tábora Flossenbürgu. Během této doby byly vagony hlídány zfanatizovanými mladými příslušníky Waffen SS z místní zpravodajské školy, kteří stříleli i jen při náznaku pokusu o útěk. Chycené uprchlé vězně stříleli hned poté, co si sami vykopali hrob. Jen díky pomoci místních nezemřeli všichni žízni, protože dozorcí nedávali vězňům najíst ani napít. V okolí lovosické trati bylo v roce 1946 nalezeno v hromadných hrobech 79 mrtvých.¹⁰ Podle některých pramenů 28. dubna¹¹, podle jiných až 29. vyrazil z Lovosic vlak známý jako transport smrti směrem na Prahu. Odhady počtu vězňů se při odjezdu z Lovosic pohybují mezi třemi a čtyřmi a půl tisíci.¹²

3.2 Cesta transportu do Rostok

Vlak brzy přešel hranici Protektorátu Čechy a Morava, ale jel velmi pomalu. K prvním útekům došlo snad už v Bohušovicích nad Ohří.¹³ V Roudnici nad Labem se vězni dočkali prvních projevů soucitu od místních obyvatel. Vagony vlakové soupravy byly převážně otevřené, a tak jim lidé na cestě do práce házeli z mostu jídlo.

Přibližně v osm hodin ráno zastavil vlak na nádraží v Kralupech nad Vltavou. Vězni původně měli zakázáno vystoupit, ale železničářům se podařilo vyjednat, aby pustili alespoň některé vězně ven. Těm asi stovka civilistů shromážděných na nádraží dávala jídlo a pití. Vězni ve vlaku ale byli vystrašení a báli se vylézt, i když jim to dozorcí povolili. Považovali svolení opustit vagon za trik dozorců, kterým by je vylákali ven, aby je postříleli. Žízeň byla ale silnější než cokoli jiného. Někteří vězni se pokusili využít nepřehledné situace a uprchnout, což se 50 z nich podařilo.¹⁴ Stráž jedoucí v jednom z vagonů už nebyli mladí fanatici. Šlo o starší příslušníky SS a bývalé vojáky Wehrmachtu, kteří už tušili blížící se konec války, a tak nebyli

¹⁰ TRHLÍNOVÁ, Marie. *Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice – podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor*. Praha: Naše vojsko, 1975, str. 23

¹¹ PLACHÁ, Pavla. *Osvobozený transport: Příběh pomoci vězňům z transportu smrti ve světle historických pramenů*. Paměť a dějiny, 2018/01. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2018/04/PD_1_18_s70-83.pdf>

¹² PLACHÁ, Pavla. *Osvobozený transport: Příběh pomoci vězňům z transportu smrti ve světle historických pramenů*. Paměť a dějiny, 2018/01. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2018/04/PD_1_18_s70-83.pdf>

¹³ TRHLÍNOVÁ, Marie. *Tábor smrti pod Radobýlem: Litoměřice – podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor*. Praha: Naše vojsko, 1975, str. 23-24

¹⁴ PADEVĚT, Jiří. *Krvavé finále: jaro 1945 v českých zemích*. Vydání první. Praha: Academia, 2015, str. 108

tolik radikální. Přesto si pětihodinová zastávka v Kralupech vyžádala 13 mrtvých, kteří byli při pokusu o útěk zastřeleni.

3.3 Zastávka v Roztokách

Na roztocké nádraží přijel transport večer 29.4.1945, což je o den později, než uvádí pamětní deska v budově nádraží.¹⁵ Roztočtí byli informováni železničáři z Kralup, a tak ve 20:30, kdy vlak dorazil, byl u nádraží už shromážděn početný dav lidí, kteří chtěli pomoci.

Podle šéflékaře vlaku, který byl v Roztokách osvobozen, MUDr. Ferdinanda Škalouda, bylo v transportu 3854 vězňů různých národností a 226 z nich tvořili Češi. Tato čísla potvrdil i MUDr. Jan Černý, který byl z vlaku také osvobozen a později se stal novým železničním lékařem v Roztokách.¹⁶ Přesto vzhledem k chybějící evidenci vězňů a chaosu, který transport celou cestu provázal, nemůžeme uvedené údaje považovat za zcela věrohodné.

Železničním přednostou v Roztokách byl po celou dobu okupace Jan Najdr. Z jeho zprávy sepsané v roce 1946 se dozvídáme mnoho informací mimo jiné i o době, kterou strávil transport ve stanici, a můžeme ji považovat za jeden z nejdůvěryhodnějších zdrojů. Se správností údajů ve zprávě uvedených písemně souhlasily Marie Binderová a Zdeňka Preiningerová, které obě ošetřovaly vězně.

„Jakmile vlak zastavil, vylézali z vozů zubožení lidé v trestaneckých šatech, někteří se šplhají po traversách, jeden druhého předhání, křik, volání o chléb, střelba z pušek hlídajících SS-mannů, tam padá jeden postřelená. Popuzen tímto, pustil jsem se do nejbližšího starého SS-manna, aby přestali střílet, že jsou zde na nádraží cestující a rodiny v bytech, ale on klidně odpovídá: „Střílíme do vzduchu, abychom udrželi pořádek““¹⁷

Strážní byli převážně starší muži, kteří už byli dosti demoralizovaní a nesnažili se pomoc místních příliš sabotovat. Pamětníci ale vzpomínají na jedinou ženu mezi dozorcí, která hlídala ženské vagóny, jako na ďábla, protože ani když k tomu velitel svolil, nechtěla dovolit vězenkyním, které měla na starost, vlak opustit.¹⁸

¹⁵ viz kap. 3.5

¹⁶ Archiv Středočeského muzea v Roztokách u Prahy, Transport smrti, k. 66, Jan Najdr: *Prožití nejvýznačnějších okamžiků za doby německé okupace i za revolučního hnutí v r. 1945 ve stanici Roztoky u Prahy*, 27. 3. 1946, str. 2

¹⁷ Archiv Středočeského muzea v Roztokách u Prahy, k. 66, Av 11/91. Jan Najdr: *Prožití nejvýznačnějších okamžiků za doby německé okupace i za revolučního hnutí v r. 1945 ve stanici Roztoky u Prahy*, 27. 3. 1946, str. 2

¹⁸ Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. *Vzpomínka Zdeňky Preiningerové u příležitosti 25. výročí transportu*, 1970 (blíže nedatováno)

Ihned po příjezdu transportu dal přednosta Najdr čekárnu 3. třídy k dispozici například pro úschovu potravin, zatímco v čekárně druhé třídy byla německá hlídka. Když uviděl podmínky, v jakých vězni trpí, nechal připravit místnost ve skladišti k ošetřování nemocných a raněných. Rychle poslal pro železničního lékaře Ladislava Tichého, který se spolu s dobrovolníky staral o nemocné, které Najdr vyváděl během noci z vlaku. Stráže ale nejprve nechtěly nikoho pustit ven. Přednosta se je nebál konfrontovat a trval na nutnosti vynést nemocné ven ze zdravotně policejních předpisů, které se musí dodržovat zvlášť na nádraží. Vyhrožoval, že jinak vlak bude stát ve stanici třeba týden.¹⁹

Marie Binderová byla jednou z dobrovolných ošetřovatelek, která se aktivně zapojila do pomoci nemocným a raněným. Zprávu o transportu sepsala už 29.6.1945 a Zdenka Preiningerová ji doplnila ostrým komentářem, který svědčí o určité nevraživosti, která mezi ženami pravděpodobně panovala, ale přímo nevyvrací žádné tvrzení obsažené ve zprávě Marie Binderové.

„Vlezla jsem do vozu, přestože mě jiný lékař varoval, abych tak nečinila, že jsou to lidé zavšiveni, což mě bylo lhostejné. Mým cílem bylo pomoci nejubožejším. Ve voze se mně naskytl hrozný pohled. Ve slámě plné kalu a zápachu ležela zubožená těla v hadrech a cárech potažená jen kůží a namačkaná jako slanečci. V tom přišlo nařízení zatáhnout vozy plachtami a žádný nesměl z vozu dolů až ráno po čtvrté hodině. Po celé délce vlaku procházeli se stráže SS. My ale nedali se zastrašit. Pan přednosta, který měl jediný přístup k vlaku a který věrně s námi pracoval po celou noc, přivedl k nám těžce raněného Belgičana, který se jmenoval Leon Dedonér a měl průstřel plic, byl postřelen v Kralupech, protože se šel napít vody. Mezi tou dobou, co přiváděl p. přednosta raněného do skladiště přišel p. Dr. Tichý a jeho syn ač p. Dr. jest sám těžce nemocen přece v noci kolem hodiny obvazovat, neb nemocní, jak slyšeli že budou ošetřeni, přibívali se jeden po druhém. Zde nám též pomáhala s. Doležalová, sestra Svobodová a p. Vlášek, kteří potom odešli domů a přišli až ráno.“²⁰

„Najednou slyším hrozný nářek, který rval nervy. Otevřela jsem rychle dveře čekárny a proti těmto spatřila jsem, jak z vozu vystoupil asi 19letý syn francouzského lékaře, jak nám potom řekl, který chtěl jít na stranu, ale voják, Francouz v německé uniformě, nechal chlapce svléci – ač noc byla chladná – a tloukl jej pažbou pušky a mrštil jím o koleje. To nemohla jsem

¹⁹ Archiv Středočeského muzea v Roztokách u Prahy, k. 66, Av 11/91. Jan Najdr: *Prožití nejvýznačnějších okamžiků za doby německé okupace i za revolučního hnutí v r. 1945 ve stanici Roztoky u Prahy, 27. 3. 1946, str. 2*

²⁰ Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. *Popis transportu smrti z Buchenwaldu: Zpráva ošetřovatelky pí. Binderové, 29.6.1945*

již snést a běžela jsem do kolejí, ale voják namířil pušku proti mně. Když přiběhl jako anděl strážný opět pan přednosta, který mne odstrčil a vojákovi cosi domlouval a tak zachránil situaci.“²¹

Na příjezd transportu vzpomíná Miroslav Dudák, kterému v té době bylo 12 let a spolu se svým otcem pomáhal vařit a odvážet polévku, v rozhovoru pro roztocký měsíčník *Odras*:

Jakmile se to roztočí občané dozvěděli, začali chodit na nádraží. Byly to otevřené vagony, tzv. „dobyččáky“, na nich seděli němečtí vojáci hlídající vězně uvnitř. Když viděli, jak lidé přicházejí k vagonům, začali střílet, nikoli ale do davu, jak se občas píše, ale do vzduchu, aby zastrašili lidi, kteří chtěli vězňům pomoci. Těch bylo mnoho, a tak po vyjednávání přednosta stanice p. Najdra s velitelem transportu jim byl umožněn přístup k vagonům. Nepamatuji si, že by byl někdo zraněn nebo dokonce zastřelen.²²

Něco jiného si ale pamatuje Václava Stárková, která byla svědkyní zastřelení jednoho vězně v době, kdy jí bylo 15 let:

Na vedlejší koleji tam stál nákladní vlak, hlídáný německými vojáky. Z některých otevřených dveří vagonů vykukovali ve vězeňských hadrech nebo jen v hadrech hubení, holohlaví jedinci. Vůbec nebylo k poznání, zda jsou to muži, či ženy. Byli to spíš živí kostlivci. Němečtí vojáci vartovali, aby se ubožáci nedostali ven z vagonů. Na silnici už byli někteří Roztočtí a pár lidí z blízkých vil a domů. Jeden občan přinesl bochník chleba. Jednomu vězni se podařilo vyklonit z vagonu dolů na silnici, kde mu ten člověk podával chleba. Německý voják, který přiběhl, nechal toho ubožáka popadnout přinesený chleba a potom ho zastřelil. Vězeň spadl mrtvý na silnici, jen pár metrů ode mne. Běžela jsem otřesená domů, kde už maminka věděla, co se děje.²³

Přednosta stanice byl jediný, kdo měl pravomoc o čemkoli vyjednat přímo s dozorcí, ale k roztockému nádraží se upírala pozornost všech místních autorit. Roztocký revoluční národní výbor, který se formoval ke konci války, organizoval pomoc obyvatel, šířil zprávu o transportu, vybízel občany, aby nosili jídlo, a zařizoval lékařskou pomoc. Vzhledem k tomu, že okupanti měli před květnovým povstáním Protektorát ještě pod kontrolou, je nanejvýš

²¹ Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. *Popis transportu smrti z Buchenwaldu: Zpráva ošetřovatelky pí. Binderové*, 29.6.1945

²² KANTOR, Ladislav. *Transport smrti (rozhovor s pamětníkem Miroslavem Dudákem)* *Odras*: měsíčník Roztok a Žalova, 5/2013. Dostupné z: <<http://www.roztoky.com/transport-smrti-rozhovor-s-pametnikem-miroslavem-dudakem-20130511>>

²³ DRDA, Jaroslav. *Vzpomínky na transport smrti* *Odras*: měsíčník Roztok a Žalova, 5/2014. Dostupné z: <<http://www.roztoky.com/vzpominky-na-transport-smrti-20140516>>

nepravděpodobné, že by dozorcí jednali přímo se členy odboje. Místní Sokolové, četníci i obyčejní obyvatelé, zvláště mládež, se zapojili v nevídané míře. K ránu a během dalšího dne přicházela stále další a další pomoc nejen z Roztok, ale i z okolních obcí, z Únětic, Suchdola, Horoměřic, Velkých Přílep a dalších a z obcí na druhé straně řeky, například z Chaber a Zdib. Starší děti přinášely jídlo, které doma navařily jejich matky. Brzy byla zřízena v prostorách nádraží provizorní kuchyně, kde se vařila polévka. V té době, už se vězni pohybovali po nádraží, čímž vznikl chaos, který pomáhající civilisté záměrně ještě zvětšovali. Zároveň fungoval běžný provoz nádraží, takže vzniklá situace byla pro dozorce obrovsky nepřehledná a neuhlídatelná.

Pamětník Jan Bayer byl známými informován o očekávaném příjezdu transportu a předem kontaktoval známé v Klecánkách, kde připravili úkryty v chatách a dalších objektech. Hodně nápomocen mu byl přívozník Fafek a jeho syn.

„Ačkoli byl transport střežen vojenským doprovodem, pokusili jsme se s několika dalšími zjistit možnost odvedení vězňů přes bývalou zámeckou štěpnici za stodolou směrem k rybné Hrubých. Strážce, které byly psychicky i fyzicky zdecimované, nereagovaly zvláště při průjezdech vlaků a tím bylo možné fyzicky schopných několik vězňů odvést na přívoz k ukrytí do Klecan.“²⁴

Protože Jan Najdr zjistil, že dokladová dokumentace vězňů v transportu nebyla kompletní, došlo k organizaci útěku zhruba 300 vězňů. V čekárně, zavazadlovně, skladišti, Najdrově vlastní kanceláři a bytě a dalších nádražních prostorech se vězni převlékali do civilních šatů a odcházeli s obyvateli do jejich domů, ukrýt se do lesů nebo utíkali na vlastní pěst. Syn četníka Miroslav Košťál, kterému bylo v té době 13 let, vzpomíná, jak jeho otec stál u dveří do čekárny, kde se vězni převlékali, aby si dozorcí mysleli, že hlídá vězně. Ve skutečnosti ale hlídal proto, aby nikdo z dozorců nevešel dovnitř.²⁵

Asi 80 vězňů, kteří nebyli schopni dále pokračovat v transportu, bylo umístěno do provizorní nemocnice zřízené v bývalém chudobinci na Školním náměstí, do budovy, kde se dnes nachází Základní umělecká škola Roztoky. Dobrovolní ošetřovatelé podstupovali velké zdravotní riziko, protože někteří z vězňů trpěli infekčními chorobami, jako je tyfus nebo úplavice. Při pomoci nemocným se opravdu dva z mladých ošetřovatelů nakazili tyfem a jedna dívka svrabem. Pod vedením starší sestry Zdenky Preiningerové pomáhaly členky Červeného

²⁴ Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. *Vzpomínky Jiřího Bayera na Transport smrti v Roztokách u Prahy 29. -30. 4. 1945*

²⁵ *Obyvatelé Roztok proti smrti. Pomáhali vězňům z nacistických transportů, ukazují unikátní záběry — ČT24 — Česká televize. ČT24 [online]. Copyright © [cit. 25.05.2019].*

kříže nemocným vězňům a odváděly je do provizorní nemocnice zmíněné výše. K nim se přidalo mnoho dalších dobrovolníků, včetně Václavy Stárkové a její matky, které obě v roce 1944 tajně absolvovaly kurz první pomoci v bytě paní Preiningerové. Pomoc vězňům popisuje paní Stárková následovně:

Nejprve jsme se museli ve vagonech doslova prohrabovat hromadami těl, abychom rozeznali živé od mrtvých. V místním chudobinci byl narychlo založen provizorní lazaret. Tam byli převáženi tito ubožáci. Byli zavšiveni a někteří měli tyfus, skvrnitý tyfus, úplavici a jiné nemoci a zranění. Tito vězni byli jen holohlaví kostlivci. Svlékali, umyli a ukládali jsme je ze začátku jen na různé deky, které přinesli místní lidé. Potom jsme nemocné vězně pokládali na tato provizorní lůžka. Tito ubožáci měli strašné průjmy a zvracení. Později, ve studených dubnových dnech paní Beranová s dcerou Hanou (nyní Hejdánkovou) přinesly velkou plechovou vanu, do které jsme my děvčata nosila z blízké pekárny pana Davidka teplou vodu a venku před chudobincem jsme praly a praly kusy bílých látek a prostěradla. Jednou přiletělo německé letadlo a začalo po nás střílet, přestože na střeše chudobince byl namalovaný velký bílý kříž. Včas jsme zaběhly dovnitř a v omítce zbyly díry po těchto střelách, které vlastně patřily nám, děvčatům. Pamatuji se, jak jsem přišla po prvních dvou otřesných dnech domů, že jsem z té hrůzy také zvracela a měla jsem i šok.²⁶

MUDr. Rudolf Poledník ve vzpomínce na transport smrti ku příležitosti 25. výročí jeho příjezdu do Roztoky uvedl informace týkající se zdravotní situace vězňů a lékařské pomoci, která jim byla poskytnuta. Mluví o dlouhodobé přípravě na převzetí moci, kam se řadil i samaritský zdravotní kurs, kterého se podle jeho slov s nevídaným zájmem a snahou zúčastnilo 20-30 žen a děvčat. Naučily se základy přenášení raněných, ošetřování, obvazových technik a potírání infekčních nemocí. Upozorňuje na riziko rozšíření nemocí, hlavně skvrnitého tyfu, které hrozilo civilním obyvatelům kvůli uprchlým vězňům. Podle jeho verze příběhu našel umírajícího postřeleného a využil této příležitosti k tomu, aby vyjednal souhlas opilého velitele, který byl v poraženecké náladě, s vyzvednutím nemocných a umírajících z vlaku. Vězni ošetřování v bývalém chudobinci trpěli vysokými horečkami, měli nálezy na plicích, tuberkulózu a zápaly plic, průjmy, hnisavé záněty, abscesy a někteří dokonce břišní nebo skvrnitý tyfus.²⁷

²⁶ DRDA, Jaroslav. *Vzpomínky na transport smrti* Odras: měsíčník Roztok a Žalova, 5/2014. Dostupné z: <<http://www.roztoky.com/vzpominky-na-transport-smrti-20140516>>

²⁷ Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. *K relaci „Vlak smrti“ MUDr. Rudolf Poledník*, předneseno 16. února 1970, str. 1

Někteří pamětníci také zmiňují aktivní pomoc chlapců z Technische Nothilfe (Technická záchranná služba), kteří měli časem odjet do říše.²⁸

Na nádraží přijel dopravní kontrolor a vzhledem k situaci chtěl vrátit vlak do Terezína, ale drážní úředník Bedřich Hübsch už zjednal odjezd směrem na Prahu, a tak transport odjel z roztockého nádraží 30. dubna v 16 hodin a 12 minut. Vězni odjížděli s úsměvem, mávali a v mnoha jazycích děkovali lidem na nádraží, kteří jim tolik pomohli. Brzy na to se ve městě objevili příslušníci pražského Gestapa. V 22:30 hrozili Janu Najdrovi v jeho kanceláři zatčením za nedovolené shromažďování a na sestry Červeného kříže na nádraží mířili zbraněmi.²⁹ Vyšetřující se ale neodvážili vstoupit do budovy bývalého chudobince, protože se báli infekce a měli přímé rozkazy vyhýbat se místům, kde by se mohli nakazit. Vzhledem k rychlému spádu květnových událostí nemělo toto vyšetřování pro Roztocké žádné velké následky.³⁰

Dne 3. května proběhl na Levém Hradci pohřeb 10 vězňů, z nichž 8 zemřelo nemocí nebo vyčerpáním buď přímo ve vlaku a na nádraží, 2 později v lazaretu. Pietní akce se zúčastnilo mnoho občanů i někteří z osvobozených vězňů, ačkoli akce nebyla veřejného charakteru kvůli obavám z možné represe ze strany Gestapa. Materiál na rakve a velký věnec darovali taktéž občané.

Zastávka transportu smrti v Roztokách je výjimečná nejen nevídanou měrou solidarity a pomoci civilních obyvatel, ale také fotodokumentací. Snímky pořízené navzdory riziku hrozícímu jak ze strany dozorců, tak zdravotnímu roztockým profesionálním fotografem Vladimírem Fymanem (1923–2014) jsou velkým unikátem stejně jako záběry natočené na 8 mm film filmovým amatérem Jiřím Krejčím z místního koloniálu. Oba tyto materiály byly použity například při natáčení německého dokumentu *Vlak smrti (Todeszug in die Freiheit)* Andrey Mocellinové a Thomase Muggenthalera, který sleduje cestu vlaku číslo 94-803. Valná většina záběrů dokumentujících zločiny páchané na vězních z koncentračních táborů byla pořízena až po jejich osvobození. Záběry z Roztok jsou jedinečné tím, že zachycují transport ještě před osvobozením, tedy vězně i dozorce v situaci, kdy jsou životy prvních stále zcela v moci těch druhých.

²⁸ Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. *K relaci „Vlak smrti“ MUDr. Rudolf Poledník*, předneseno 16. února 1970, str. 1

²⁹ Archiv Středočeského muzea v Roztokách u Prahy, k. 66, Av 11/91. *Jan Najdr: Prožití nejvýznamnějších okamžiků za doby německé okupace i za revolučního hnutí v r. 1945 ve stanici Roztoky u Prahy*, 27. 3. 1946, str. 2

³⁰ Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. ROB, Jan: *Nezapomeň 28.4.1945: Vzpomínka na národní odboj v Roztokách u Prahy*, 1947

3.4 Z Roztok k osvobození

Nádražím Holešovice-Bubny (dnešní Praha-Bubny) měl vlak podle rozkazů jen projet, ale dopravní náměstek přednosta stanice Odon Dvořák trval na tom, že vlak není schopen další jízdy a musí být vyměněn. Stržením brzdy se mu povedlo zdržet vlak až do osmi hodin večer, tedy asi na čtyři hodiny. Příjezd vlaku byl očekáván dlouho dopředu, a tak se už celé odpoledne připravovala akce na pomoc vězňům z transportu. Byli rozváženi autobusy a tramvajemi do pražských nemocnic nebo do škol a bývalých sokoloven. Podle odhadů se jich tímto způsobem podařilo osvobodit mezi 700 a 900. Šlo spíše o organizovanou akci železničářů a zdravotníků, až na výjimky se civilisté nezapojili zdaleka tolik jako v Roztokách. Mezi tyto výjimky patří Marie Kudrnová, která pomohla k útěku devatenáctileté Rusce Jekatěrině Daviděnkové a ubytovala ji u sebe. Daviděnková byla poslána do Osvětimi za nelegální činnost a do Litoměřic přišla s pochodem smrti. Se svou zachránkyní zůstala v kontaktu ještě dlouho po konci války.³¹

Lidé házeli do vagonů potraviny a někteří vězni se rozhodli uprchnout. Stráž se jim v tom podle všeho už nesnažila zabránit a přímo na nádraží nikdo nezemřel. Vlak pokračoval přes dnešní Hlavní nádraží a stanici Praha-Vršovice, kde k němu byly připojeny další vagony s vězni z poboček Flossenbürgu na Benešovsku.

Do Olbramovic na Benešovsku dorazil 1.května. Zde došlo k jeho odstavení na vedlejší trať, kde stál 6 dní. Poblíž se nacházelo výcvikové středisko SS, kterému velel SS-Hauptsturmführer Friedrich Graun. Když projížděl blízkou obcí Křešice, uviděl volně se pohybující vězně, které stráž vypustila, aby si sehnali jídlo a umyli se v rybníce, dojel si pro posilu a spolu se svými vojáky začal střílet. Masakr si vyžádal 27 mrtvých. Ve 22 hodin 6. května přijel Graun k vagonům a opět nařídil střelbu. Podle některých pramenů se přímo zapojili i Graun a jeho manželka.³² Celkem během této jedné zastávky bylo povražděno asi 80 lidí. SS-Hauptsturmführer Graun ani jeho manželka nebyli po válce odsouzeni kvůli nedostatku důkazů.

Vlak odjel z Olbramovic 7. května směrem na České Budějovice. Je otázkou, kam měl vlastně směřovat, protože v té době byly oba jeho předpokládané cíle, koncentrační tábory Mauthausen a Dachau, osvobozeny americkými jednotkami (Dachau už 29.4, Mauthausen 5.5.). O den později projel Budějovicemi, které už byly v rukou povstalců, a tak byli železničáři v dalších stanicích vyzváni k zadržení vlaků směřujících do Německa. U Velešína, v místě, kde se trať zvedá do kopce, byl vlak zastaven. Velešínská železničáři požádali o pomoc tzv. vlasovce,

³¹ *Vlak smrti (Todeszug in die Freiheit)*, 2018 (Andrea Mocellinová a Thomas Muggenthaler)

³² PADEVĚT, Jiří. *Krvavé finále: jaro 1945 v českých zemích*. Vydání první. Praha: Academia, 2015, str. 92

vojáky Ruské osvobozené armády. Podle jiných zdrojů vlak osvobodily americké jednotky.³³ Dozorcům se podařilo uprchnout, ale vězni byli po dlouhých deseti dnech cesty z Lovosic osvobozeni. Většina z nich byla převezena do Velešína nebo se jich ujali dobrovolníci v okolních obcích. Vyprávěli hrozné zážitky a několik dalších zemřelo v důsledku vyčerpání a nemocí. Jedenáct mrtvých bylo 9. května pohřbeno ve Velešíně. Jedna z dobrovolných ošetřovatelek, Růžena Růžičková, se nakazila skvrnitým tyfem a také zemřela.

Do Velešína došlo ve vlaku z původních asi 4000 vězňů jen 2500, protože během přejezdu českého území jich kolem 1300 uteklo. Následkem nemocí a vyčerpání zemřelo nebo bylo zastřeleno dozorci 200 lidí.

3.5 Připomínky událostí

Události na přelomu dubna a května 1945 uvízly hluboko v paměti obyvatel Roztok a vzpomínají na ně každý rok. V poválečném období se ale jejich interpretace stejně jako mnoha dalších historických událostí musela podříditi oficiálnímu výkladu dějin. Spontánní vlna solidarity se stala součástí květnového povstání a národního odboje proti Němcům. Po roce 1948 nahradil výklad akcentující národ výklad komunistický. Ve stejném duchu se nesla i první výstava³⁴ a dokumentární film *Na svobodu*, které vznikly za doby komunistického Československa.

Ku příležitosti dvacátého výročí navštívili město i tři z osvobozených vězňů, kteří chtěli znovu vidět místo, kde se díky pomoci místních vrátili do normálního života. Leon Hoebeke z Francie se stal místopresidentem Francouzské společnosti vězňů nacistických koncentračních táborů. Když byl v Roztokách z transportu zachráněn, vážil 36 kg namísto své normální váhy 80 kg. Ing. Henryk Kowalewski z Polska trpěl skvrnitým tyfem, když ho z vagonu vynesla sestra Zdeňka Preiningerová. Kvůli své nemoci byl hospitalizován až do září 1945. Na Louise Bouksu z Holandska vzpomíná sestra Preiningerová jako na „našeho malého Holanďánka,“ protože byl nejmladší ze zachráněných vězňů.³⁵

V roce 1970 napsala Zdeňka Preiningerová text *Vzpomínáme dvacátého pátého výročí příjezdu transportu smrti do Roztok*, který je stejně jako vzpomínky sepsané už dříve silně

³³ Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, *Koncentrační tábor Flossenbürg 1938-1945: Vybrané texty a fotografie z výstavy věnované historii tábora*, str. 66

³⁴ V roce 1975 připravili zaměstnanci Středočeského muzea v Roztokách putovní výstavu, která dokumentovala dubnové události, ale prezentovala je jako masový projev odporu a součást květnového povstání.

³⁵ Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. *Vzpomínka Zdeňky Preiningerové u příležitosti 25. výročí transportu*, 1970

ideově zabarven v duchu tehdejšího režimu. Ke stejné příležitosti se váže přepis přednesu MUDr. Rudolfa Poledníka z 16.2.1970 uložený v archivech roztockého muzea. Texty z tohoto roku kritizují tenkou publikaci Jana Roba, člena svazu Národní revoluce, z roku 1947 *Nezapomeň 28.4.1945* s fotografiemi Vladimíra Fymana pojednávající o národním odboji v Roztokách. Podle slov Rudolfa Poledníka se zabývá jen citovou a prožitkovou stránkou tehdejších událostí a vzhledem k politické minulosti autora zcela úmyslně opomíjí zásadní roli komunistických odbojových skupin, jejichž činnosti se dále věnuje.³⁶

Jiří Bayer ve svých vzpomínkách mluví o inspiraci, jakou se cesta transportu stala. Spisovatel Jan Drda se mu svěřil, že se inspiroval zastávkou transportu v Holešovicích k napsání jedné povídky ze sbírky *Němá barikáda*,³⁷ kdy železničáři spolu s barikádníky otevřeli uzavřené vagony a osvobodili vězně z koncentračních táborů.

Na památku zemřelých vězňů pohřbených na hřbitově na Levém Hradci nechal Svaz osvobozených politických vězňů v roce 1947 vybudovat pomník, který zhotovila akademická sochařka Hedvika Zaorálková.³⁸ Jeho odhalení byla přítomna Alice Masaryková. V žulovém pomníku s trnovou korunou na vrcholu jsou vytesány symboly zemí, z nichž pravděpodobně pocházeli zemřelí vězni. Mezi symboly Československa, Sovětského svazu, Polska, Jugoslávie a Francie ale chybí symbol Německa. Dva z deseti zemřelých byli Němci, ale dobová interpretace dějin nedovolila připomenout i jejich památku.

Také na roztockém nádraží se nachází pomník věnovaný událostem 29.4.1945, na pamětní desce ale najdeme chybné datum 28.4.1945. Umístěn zde byl pravděpodobně v roce 1947. Hned vedle najdeme kámen ze „schodů smrti“ koncentračního tábora Flossenbürg, který přivezl z bývalého koncentračního tábora Stanislav Boloňský v roce 2011 a se souhlasem a podporou města Roztoky ho zde umístil.

Na nádraží i na Levém Hradci koncem dubna jsou každoročně organizovány pietní akty. Setkávají se zde pamětníci, představitelé města, posádka Armády ČR a žáci základní školy Zdenky Braunerové, kteří zpívají českou hymnu. Často se akce účastní i zahraniční hosté. Letošní pieta se konala 25.4.2019 za přítomnosti Marka Klingera, vedoucího kulturního

³⁶ Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. *K relaci „Vlak smrti“ MUDr. Rudolf Poledník*, předneseno 16. února 1970

³⁷ Povídková sbírka z roku 1946 posloužila jako předloha režiséru Otakarovi Vávrovi k natočení stejnojmenného filmu, který měl premiéru už v roce 1949. Vzhledem ke vzniku knihy i filmu bezprostředně po válce je její reflexe hodně černobílá a zjednodušená.

³⁸ Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. ROB, Jan: *Nezapomeň 28.4.1945. Vzpomínka na národní odboj v Roztokách u Prahy*, 1947

oddělení německého velvyslanectví v Praze, velvyslance Izraele, tajemníka Federace židovských obcí, senátora Jiřího Dienstbiera a dalších.³⁹

KZ-Gedenkstätte Flossenbürg a Vojenský historický ústav Praha připravili putovní výstavu *Transport smrti Litoměřice – Velešín* historičky Pavly Plaché, která se tématu věnuje. Na 12 panelech, které kromě ústředních textů obsahují také mapy, dobové dokumenty a bohatou obrazovou dokumentaci, mimo jiné i fotografie Vladimíra Fymana, tematizuje výstava fenomén pomoci transportovaným vězňům a seznamuje návštěvníky nejen s průběhem cesty transportu ale i s historickými souvislostmi. Od 26.1. do 30.4.2017 byla k vidění ve Středočeském muzeu v Roztokách na půdě roztockého zámku a sklídila pozitivní ohlasy. Německá verze této výstavy se nachází v památníku ve Flossenbürgu.

Jedinečný příběh transportu smrti a jeho unikátní filmové a fotografické záběry neunikly ani německým sousedům. Andrea Mocellinová a Thomas Muggenthaler natočili dokument *Todeszug in die Freiheit* (2018), který byl oceněn v roce 2018 Cenou Mileny Jesenské udělovanou Česko-německým fondem budoucnosti. V České televizi byl poprvé uveden 29.4.2019 na ČT2 pod názvem *Vlak smrti*.

Podobné pamětní desky na události spojené s transportem smrti jako v Roztokách najdeme i v Olbramovicích na nádraží a v Křešicích na kamenné kapliče. V Olbramovicích a ve Velešíně se transport také každoročně připomíná.

Posledním projektem připomínajícím události spojené s transporty smrti, který zmíníme, je Památník ticha. Památník Šoa realizuje v bývalé nádražní budově v Praze-Bubnech, odkud bylo za druhé světové války vypraveno přes 50 000 židů směrem do koncentračních táborů, projekt, který si klade za cíl vytvoření stálé expozice jako památky holokaustu a další organizaci výstav a jiných akcí. Kromě příběhů, které se těsně týkají právě transportů z nádraží vedených a osudů obětí, se projekt snaží upozornit na stigma kolem samotných tvůrců a vykonavatelů konečného řešení a především na mlčící většinu obyvatel, kteří celé situaci jen pasivně přihlíželi. Projekt právě proto dostal název Památník ticha. V místech, odkud vlaky odjížděly, se již několikrát odehrála akce Bubnování pro Bubny, v rámci které chtěli organizátoři přerušit ticho a ukázat, že zločiny války nebudou zapomenuty. Zdůrazňují, že nechtějí soudit, ale dát příležitost projevit názor lidem, kteří si přejí narušit ticho a v neposlední řadě těm, kteří přijímají fakt, že pasivita většiny není něco, co se nemůže opakovat. Přístup organizátorů k celé problematice je silně nadčasový: kromě zločinů šoa se věnují i současným problémům jako xenofobii.

³⁹ NOVOTNÝ, Tomáš. *Připomenutí transportu smrti*. Odras: měsíčník Roztok a Žalova, 5/2019, str. 13

Před nádražní budovou stojí jako památník socha Aleše Veselého, dvacetimetrová kolej směřující šikmo k nebi ve směru, jakým odjížděly transporty. Název sochy je *Brána nenávratna*. Kolej má 36 pražců a symbolizuje 36 spravedlivých, na jejichž bedrech podle staré židovské pověsti leží tíha světa. Jejich jednání má vyvažovat svět, aby nedošlo ke kolapsu. Podle Aleše Veselého byl právě holokaust jedním z takových kolapsů a jeho důsledkem bylo otevření bran nenávratna. Za druhé světové války k takovým branám vedly koleje. Abychom předešli dalším takovým kolapsům, musíme přerušit ticho, pamatovat si a přijmout realitu, že pokud nebudeme mít oči otevřené, můžeme se snadno znovu stát onou pasivní mlčící většinou. Úspěch akce Bubnování pro Bubny ale dokazuje, že solidarita ve světě existuje a jsou lidé, kteří chápou, jak důležité je přerušit ono ticho.

Závěr

„Ti, kdo si nepamatují minulost, jsou odsouzeni k tomu ji opakovat.“⁴⁰

Americký filosof George Santayana (1863-1952) je autorem tohoto slavného citátu, který nám říká, jak důležité je připomínat si historii. Moderní dějiny jsou plné tragických událostí, jaké nemají v historii lidstva obdoby. Musíme si připomínat minulost, aby se už neopakovala. Je ale i druhý důvod, proč nesmíme na některé události zapomenout a je úplně stejně důležitý, jestli ne důležitější. I v těch nejtemnějších dobách, kdy někteří lidé snad všechnu lidskost ztratili, i na konci nejkrvavějšího válečného konfliktu se našli tací, kteří se obětovali pro pomoc ostatním.

Zvlášť ve 20. století je málo okamžiků, za které na sebe mohou být Češi hrdí. Najde se jen málo lidí, kteří se mohou pochlubit nejen odvahou, ale také solidaritou a lidskostí, lidí, kteří neopláceli násilí násilím. Události především v Roztokách na konci dubna roku 1945 jsou zcela unikátní. Nikde jinde se do pomoci vězňům z transportu nezapojilo tolik civilních obyvatel. Podle slov Pavly Plaché nemohli Němci uvěřit příběhům o hrdinech z Roztok.⁴¹ Možným vysvětlením může být, že na území Německa byli všichni lépe obeznámeni s realitou koncentračních táborů, proto věděli, že ne všichni vězni jsou rasoví nebo političtí, ale že jde i o kriminálníky, a tak ani odbojáři nikdy neměli zdaleka takovou vůli pomoci jako lidé na českém území. Zásadní roli v tom také jistě sehrála nacistická propaganda, které byli vystaveni už od roku 1933, a celková otupělost německých občanů, protože po tolika letech porušování lidských práv pro ně byly transporty smrti jen další z dlouhé řady krutostí války.

Vzpomínka na 29. duben 1945 neztratila na síle ani po více než šedesáti letech, protože je nejen v naší historii, ale v historii celé Evropy tak jedinečná. Připomínám transportu smrti si nepřipomínáme jen zřůdnost nacistického režimu, které už se nesmí opakovat, ale hlavně odvalu a obětavost našich předků, která nám je příkladem. Díky Roztokám víme, že lidé i přese všechny prožité hrůzy mohou zůstat lidmi.

⁴⁰ SANTAYANA, George. Život rozumu, 1905/06

⁴¹ Hrdinové z Roztok, rozhlasový pořad na stanici Bayern 2, zmiňuje Pavla Plachá v rozhovoru pro Spolek pro zachování odkazu českého odboje. *Putovní výstava – transport smrti – Spolek odboje*. [online]. Copyright © 2019 Spolek odboje [cit. 25.05.2019]. Dostupné z: <<https://spolekodboje.cz/putovni-vystava-transport-smrti/>>

Obrazová příloha

Obr. č. 1: Levý Hradec, kostel sv. Klimenta, 2019

Obr. č. 2: mapa dnešní České republiky s vyznačenými hranicemi tehdejšího Protektorátu Čechy a Morava – červená čára znázorňuje trasu transportu smrti

Obr. č. 3: Roztoky, budova nádraží, 2019

Obr. č. 4: Roztoky, vězni stojí na viaduktu, 1945

Obr. č. 5: Roztoky, nový viadukt na stejném místě jako na Obr. č. 4. Zde obyvatelé nejen Roztok přivazovali jídlo na provázky, aby si ho vězni mohli vytáhnout k sobě. 2019

Obr. č. 6: Roztoky, Základní umělecká škola Roztoky na místě bývalého chudobince, kde byl v roce 1945 zřízen provizorní lazaret, 2019

Obr. č. 7: Levý Hradec, pohřeb obětí transportu smrti, 1945

Obr. č. 8: roztocké nádraží, pamětní deska, 2019

Obr. č. 9: roztocké nádraží, „Kámen ze „schodů smrti“ koncentračního tábora Flossenbürg, NEZAPOMENE! město Roztoky“ 2019

Obr. č. 10: Levý Hradec, „OBĚTEM TRANSPORTU SMRTI 1945“ 2019

Obr. č. 11: Praha-Bubny, Brána nenávratna, 2019

Seznam vyobrazení

Obr. č. 1: z archivu autorů

Obr. č. 2: *Roztoky u Prahy – Unikátní záběry transportu smrti | Krvavá léta | TelevizeSeznam.cz. Televize Seznam – Internetová televize, filmy, seriály a videa online zdarma* [online]. Copyright © 1996 [cit. 25.05.2019]. Dostupné z: <<https://www.televizeznam.cz/video/krvava-leta/roztoky-u-prahy-unikatni-zabery-transportu-smrti-302992>>

Obr. č. 3: z archivu autorů

Obr. č. 4: PLACHÁ, Pavla. *Transport smrti objektivem Vladimíra Fymana: Unikátní fotografie zachycují pomoc vězňům koncentračních táborů*. *Paměť a dějiny*, 2017, roč. 11, č. 2, s. 117–120. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2017/08/PD_02_2017_117-120.pdf>

Obr. č. 5: z archivu autorů

Obr. č. 6: z archivu autorů

Obr. č. 7: KANTOR, Ladislav. *Transport smrti (rozhovor s pamětníkem Miroslavem Dudákem)* *Odras: měsíčník Roztok a Žalova*, 5/2013. Dostupné z: <<http://www.roztoky.com/transport-smrti-rozhovor-s-pametnikem-miroslavem-dudakem-20130511>>

Obr. č. 8: z archivu autorů

Obr. č. 9: z archivu autorů

Obr. č. 10: z archivu autorů

Obr. č. 11: z archivu autorů

Seznam archivních pramenů

Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy

Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, *Koncentrační tábor Flossenbürg 1938-1945: Vybrané texty a fotografie z výstavy věnované historii tábora*

Archiv Středočeského muzea v Roztokách u Prahy, k. 66, Av 11/91. *Jan Najdr: Prožití nejvýznačnějších okamžiků za doby německé okupace i za revolučního hnutí v r. 1945 ve stanici Roztoky u Prahy, 27. 3. 1946*

Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. *K relaci „Vlak smrti“ MUDr. Rudolf Poledník, předneseno 16. února 1970*

Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. *Popis transportu smrti z Buchenwaldu: Zpráva ošetřovatelky pí. Binderové, 29.6.1945*

Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. ROB, Jan: *Nezapomeň 28.4.1945: Vzpomínka na národní odboj v Roztokách u Prahy, 1947*

Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. *Vzpomínka Zdeňky Preiningerové u příležitosti 25. výročí transportu, 1970 (blíže nedatováno)*

Archiv středočeského muzea v Roztokách u Prahy. kt. 66, Av 11/91. *Vzpomínky Jiřího Bayera na „Transport smrti“ v Roztokách u Prahy 29. -30. 4. 1945*

Seznam literatury

PADEVĚT, Jiří. *Krvavé finále: jaro 1945 v českých zemích*. Vydání první. Praha: Academia, 2015.

PADEVĚT, Jiří. *Pochody a transporty smrti*. Praha 1: Středisko společných činností AV ČR, v.v.i., 2015. Nakladatelství Academia, odpovědná redaktorka KRÁLOVCOVÁ Petra.

TRHLÍNOVÁ, Marie. *Tábor smrti pod Radobylem: Litoměřice – podzemní továrna "Richard" a koncentrační tábor*. Praha: Naše vojsko, 1975.

Seznam ostatních zdrojů

Diplomové práce

BURSÍKOVÁ Barbora, Bc. *Konec války, Litoměřice v roce 1945: diplomová práce*. Praha: Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta (KTF), 2017. 116 stran. Vedoucí diplomové práce PhDr. Zdeněk Beneš, CSc. Dostupné z: <<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/180779/>>

Články

BOLOŇSKÝ, Stanislav: *Kámen z Flossenbürgu*. Odráz: měsíčník Roztok a Žalova, 11/2011. Dostupné z: <<https://www.roztoky.cz/userfiles/file/odraz/odraz-11-11.pdf>>

DRDA, Jaroslav. *Vzpomínky na transport smrti* Odráz: měsíčník Roztok a Žalova, 5/2014. Dostupné z: <<http://www.roztoky.com/vzpominky-na-transport-smrti-20140516>>

KANTOR, Ladislav. *Transport smrti (rozhovor s pamětníkem Miroslavem Dudákem)* Odráz: měsíčník Roztok a Žalova, 5/2013. Dostupné z: <<http://www.roztoky.com/transport-smrti-rozhovor-s-pametnikem-miroslavem-dudakem-20130511>>

NOVOTNÝ, Tomáš. *Připomenutí transportu smrti*. Odráz: měsíčník Roztok a Žalova, 5/2019.

PLACHÁ, Pavla. *Osvobozený transport: Příběh pomoci vězňům z transportu smrti ve světle historických pramenů*. Paměť a dějiny, 2018/01. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2018/04/PD_1_18_s70-83.pdf>

PLACHÁ, Pavla. *Transport smrti objektivem Vladimíra Fymana: Unikátní fotografie zachycují pomoc vězňům koncentračních táborů*. Paměť a dějiny, 2017, roč. 11, č. 2, s. 117–120. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2017/08/PD_02_2017_117-120.pdf>

Internetové zdroje

Historie – Levý Hradec. Úvod – Levý Hradec [online]. [cit. 25.5.2019] Dostupné z: <<http://www.levyhradec.cz/index.php?id=2>>

Koncentrační tábor v Litoměřicích – Památník Terezín [online]. Copyright © Památník Terezín 2017 [cit. 25.05.2019]. Dostupné z: <<https://www.pamatnik-terezin.cz/koncentracni-tabor-v-litomerich>>

Obyvatelé Roztok proti smrti. Pomáhali vězňům z nacistických transportů, ukazují unikátní záběry — ČT24 — Česká televize. ČT24 [online]. Copyright © [cit. 25.05.2019]. Dostupné z: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2395738-obyvatele-roztok-proti-smrti-pomahali-veznum-z-nacistickyh-transportu-ukazuji>>

Putovní výstava – transport smrti – Spolek odboje. [online]. Copyright © 2019 Spolek odboje [cit. 25.05.2019]. Dostupné z: <<https://spolekodboje.cz/putovni-vystava-transport-smrti/>>

TRANSPORT SMRTI Litoměřice – Velešín | Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy [online]. Copyright © 2017 Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy [cit. 25.05.2019]. Dostupné z: <<https://www.muzeum-roztoky.cz/tiskova-zprava/209-transport-smrti-litomerice-velesin>>